

Borci su pisali rado i o svom vojničkom životu, o svakodnevnom obavezama koje su imali. Simpatična je pesma mladog telefoniste, koja podseća na dečje pokušaje da jednostavnim rečima izraze svet onako kako ga doživljavaju:

*Nama teško ništa nije
i po kiši i po snegu
po ravnicima i po bregu
— opružiti svud linije,*

Jednostavnost izraza naročito je dolazila do izražaja u stihovima koji su borcima najlakše išli od ruke, a to je narodni deseterac. Narodna poezija duboko se upijala od malena u svakog našeg čoveka i podražavanje ovoga izraza izviralo je iz samog njegovog bića. Na tome terenu borci su se osećali najsigurnijim kad su epski bili raspoloženi da nadugačko opisuju bitke i druge ratne situacije, kao što je slučaj u pesmi »Borba naše brigade« u bataljonskom glasilu I vojvođanske brigade, iz koje navodimo samo dva stiha kao ilustraciju:

*Naši borci vatru otvoriše
I na bandu juriš učiniše.*

Budući da su dugo bili odvojeni od doma i zavičaja, borci su često u stihovima izražavali ljubav prema Vojvodini i svom kraju, baš kao što se onako spontano otelo Jovanu Popoviću kad je prvi članak pisao za *Slobodnu Vojvodinu*: »Dugo te nisam video, ali sam te uvek nosio u sebi, zavičaju moj voljeni, Vojvodino«. Davnašnji san naroda i narodnosti Vojvodine da svoj zajednički dom urede kao autonomnu pokrajinu ostvarilo se upravo kroz oslobodilačku borbu i revoluciju. Borci su bili ponosni što su i oni dali svoj krupan doprinos toj pobjedi. Zato je i razumljiva radost pesnika iz IX vojvođanske brigade zbog rađanja autonomne Vojvodine:

*Vojvodino naša
ponosu i diko
tebe ne može više
pobediti niko!*

Bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti manifestovalo se i kroz ideje u pesmama naših boraca. Čak i kad su neki retki stihovi bili pomalo srpski ili slovenski intonirani (»Ne poznaju oni mača slovenskoga«), i tada se pesnička misao širila na veće prostore i nalazila oslonca na celom frontu oslobodilačkih snaga koje su povele odlučujući rat protiv fašizma (»Srbine, brate, uzdaj se u se i u braću našu«).

Pesme u vojničkoj štampi nisu govorile samo o borbi za oslobođenje, već i za jedan novi, bolji i pravedniji svet. Pesnici su predviđali kako će i našu zemlju »sunce obasjati« i kako će »sreća sinuti«. Omladinsko glasilo *Bombaš* je upravo tako i podsticalo mlade na još veći i bolji rad, otvarajući svetlu perspektivu budućeg života u novoj državi:

*I sva naša pokolenja
koja rade kao mlada
uživaće sve plodove
uspešnoga našeg rada.*

List je nagoveštavao da će se »s voljom jakom« steći i budućnost bolja. Uslov za to bila je pobjeda nad fašizmom. Zato je *Omladinac u borbi* pozivao omladinu da pojača napore za konačno oslobođenje:

*Svrstajmo se omladinci
Nek zadrhti dušman ket,
Podimo svi novim putem
Izgradimo novi svet.*

Nekada bi se duhovito ispoljila i prkosna žica naših pesnika. Tako je *Osvit* (dopunska brigada III armije) predviđao »smrt kapitalu«, poručujući buržujima da je za »opelo« spreman »hor najboljih svetskih proletera«:

*Oriče se pesma proletera,
Nema više kletog kapitala.*

U listu *Napred* (XII brigada) pesnik pod pseudonimom Doktor pokušao je pesničkim rečima da ocrtu tu svetlu budućnost, u kojoj će »hleba doći svima«, ma bio »rabortnik, trudbenik ili seljak ili intelektualac«. Svoju misao o izgradnji novog života izrazio je simbolično u dva jednostavna stiha:

*Novo se seme seje
Novi će nići plod.*

O životu u slobodi borci su rado maštali, prisećajući se »mirisa tople supe« u maminoj kuhinji, njenih »kolača i suvih šljivica«, klupe kraj peći u roditeljskom domu, ali i obaveza koje ih očekuju u obnovi i izgradnji zemlje. Mirko Svrakić je napisao odu pušci koja je pomogla borcu da se istakne u borbi (»Puško moja draga, ti si medalju zaslužila«), ali on već razmišlja o vremenu koje će doći po završetku rata, dajući do znanja da neće nikada zaboraviti ono što je bilo, da će spomen, i kao ponos i kao opomena, ostati:

*Kad prođu dani ovi,
Nastane život novi,
I završi se rat,
Kad čovek čoveku postane brat,
Mi ćemo se, puško, rastati,
Ali će spomen ostati:
Zarez od zuba ubijenog Nemca
I zvezda na kundaku drvenom
Nacrtana olovkom crvenom.*

Mnogi stihovi posvećeni su vrhovnom komandantu, maršalu Titu, za koga borci u pesmi jednostavno kažu: »Div je bio naš drug Titoc«. Borci se u pesmama zaklinju da će ostati verni revolucionarnom kursu kojim je on usmerio »brod naših nada«.

Ovo je samo letimičan pregled poezije u štampi vojvođanskih brigada — biće valjda prilike da se uđe i u dublju analizu ove partizanske baštine, te »realne romantike« iz vremena kad se vojevalo za slobodu.

*tiho, kao nebo začuđenim očima,
polako dolazi u susret životu,
sav sed i sitan, Petar Petrović ili Jovan Jovanović, —
penzioner, negdašnji profesor, možda sekretar nekog društva,
a možda čak i fiškal, bivši otmeni, Matice serbske...*

I kao u ritualu iščezlog svog građanskog sveta, sav na početku, već posve drukčiji i zanovljeno začuđen, progovoriće svoj jednostavni tipik, u prelaznom trenutku, u prelaznom vremenskom času, tako karakterističnom za prečanski, vasiljevićevski svet:

*Zastaće pripijen uz »Platoneum«, sa citatom nekim na tankim usnama,
sa citatom iz Horacija, ili možda prošaputaće nešto ogorčeno iz Sofokla,
sav sitan, u strahu,
da se u ciglom trenu pridrži o rub crvena stega
što ga je partizanska ruka zavijorila Čurčijskim sokakom.*

Tako se, najednom, čitava jedna prošlost, novosadska, prečanska, dekorativno zabrađena, u svoj vlastiti ponos i kontinuitet zagledana, uznosi u svetao trenutak novog prostora. I tako je, svakako narodnofrontovski, predratni steg, sveopšti, u jednom magnovenju, poistovećen sa samim postojanjem. U prostranom stihu Žarka Vasiljevića, plameni dan slobode, crven, veseo i kliktav sav, izravno se suočava s elementima uspravnosti, slobode, istine. Ovde, još, međutim, u naročitoj nijansi prepoznavanja ponašanja jednog već umnogome iščezlog građanskog sveta, u uslovima novih odnosa, drukčijih. I kao što je u često zanemaranjanoj prozi Ive Andrića *Zeko* taj posmatrački ugao našeg zbudjenog i zbudjujućeg pokatkad građanina, u kataklizmi stolec, svakako postajao je i istina o gibanjima tih ratnih dana, ali i o rastu takozvanih naših običnih ljudi, tako se sad u Vasiljevićevoj strofi ponašanje jednog sveta, tako često, upravo u njegovim projekcijama, na teatar nalik, pretapa u postojanje

NA TRGU SLOBODE

(Zapisi o lirici, »ovdašnjoj«)

draško ređep

IZ ISTORIJE U ŽIVOT

Moj grad koraknuo je iz istorije u život, zabeležio je, u danima oktobarskog slavlja, 1945. godine, dakle na prvu godišnjicu oslobođenja, na novosadskom Trgu slobode, Žarko Vasiljević. Već tada, u ukupnosti svojih veoma složenih, pokadšto još navičnih i prigušenih tonova, ne prepoznajući uvek svoj vlastiti glas, naša književna misao neposredno okrenuta temi revolucije i narodnog ustanka, najavljujvala je upravo tu bitnu novinu, kada se tok istorije utapa i pretvara u sam život, mnogostruko nov, slobodan, raznovrsno određen. Pa kao što je baš Žarko Vasiljević uočio taj praznični trenutak kada se monument Miletića, kao znamen mirnodopskog, nekadašnjeg trajanja, uspravljen na Trgu, javio kao vesnik tih novih slobodnih dana, iznet ponovo na kontinentalno žestoko novosadsko svetlo dana, iz zamračenih prostora u koje je bio odbačen i sklonjen, tako je, u stvari, na tom istom pločniku, zauvek, uočio figuru našeg građanina, nekadašnjeg profesora, pensionera, na izgled posve bivšeg, tako reći nesnalžljivog i pomalo zbudjenog:

*dok negde usamljen
možda na rubu Zmaj—Jovinog sokaka,*

samo, klasni dodir, dijalog koji tek počinje. Motiv crvenog stega, kao simbolične lirske teme naše literature, svakako ima referencija na mnogobrojnim stranama. On se, u davnoj pesmi Ferenc Fehera, iskazuje kao sam zvuk, neponovljiv, iskonski, dok, negde oko Slavenskog Broda, na straži, uz povesnu prugu, osluškujete dodir ljudskosti. *Sloboda nema samo ukus hleba*, dakako ne jedino za Jasnu Melvinger, ali se upravo taj njen stih pojavljuje takođe kao steg klasnog, programskog opredeljenja. Nije tek reč o otporu. Reč je o buni. I kao što je, u vokabularu naše savremene lirike, ime Tita neodvojivo, u hiljadama svojih sinonima, i valjanih asocijacija na fenomen njegovog ustaničkog, revolucionarnog barjaka, tako se, u mnogobrojnim kadencama naših lirizama, taj zvuk slobodnog govora takođe pojavljuje kao fenomen ustrajnog, ponovljeno zasvođenog govora čoveka čoveku. *Slobodnog i pravog*, kako bi rekao Vasiljević. I baš zato što nije reč samo o novom lirskom motivu, nego o bitno drukčijem govoru, novom komuniciranju. Stoga čak i u pesmi *O pesnicima*, iz knjige *Zapisi o Srbiji* (1946), posvećenoj Svetozaru Markoviću, tek dve odrednice — *na uglu gde Zlatna greda preseca sokak Hlebarski* i *Dojčina Petra Varadin* — napominju, još, negdašnji govor Vasiljevićeve pesme, dobrodušno načičkan podsećanjima, adresama i sudbinama Vojvodine stare. Ostalo, što će reći ukupnost kazivanja, pre svega je u znaku hitrijeg, spontanijeg i jednostavnijeg ritma. Jezik čitulja i parafraza paradnih beseda ostali su za svet Dafine, profesora Popadića, banatske usporene vozove, ptičju perspektivu. Irica iz školske klupe, gimnazijalne uspomena na lektiru listova Vase Stajića. Ovdje je već bila reč o nečem drugom. Pre svega o prelasku iz istorije u život.

BAČKA ZAPEVKA

Ima jedna poema Pavla Ugrinova, često navođena, još uvek nedovoljno poznata; *Bačka zapevka* (Matica srpska, 1955; preštampana u zborniku poezije *Ravnica*, »Dnevnik«, 1961). Njen autor je, kao što je poznato, u prozi, posle *Zapevke*, ostvario nekoliko knjiga tako uzbudljive unutarnje temperature i toliko izuzetnog stvarnosnog ritma da se taj njegov davni već lirski progovor pretvorio, u našem legendarno kratkom usmenom pamćenju, u simboličnu istinu o tome kako mnogobrojni naši prozaici počinju stihom, da mu se više nikad ne vrata. Kada se, međutim, s distance od četvrt stoleća nanovo pogleda ta poema, biće namah primetno da je veoma ozbiljno, a može biti čak i dramatično, odudarala od preglasnog, estradnog zvuka onovremene naše patriotske pesme. Njena patetika, tako specifična, i tako samerljivih osećajnih blokova, od druge je, modernije i ozbiljnije vrste. U predgovoru *Ravnici* pisao sam o njoj i ovako: Hoću da govorim o njenoj agoničnoj, pretužnoj, skrhanjoj, mutnoj melodiji koja je, više od svega, pa i više od njenih dokumentarnih kompleksa, svedočanstvo jednog sablasnog pogroma i jedne povampirane animalnosti. Hoću da govorim o gradaciji jednog na narodnu i baš nedvosmisleno narodsku tužaljku nalik ritma, koji se, pred paklenim i doista neverimom ti porazom svih čula osvedočenim činom bliske smrti, penje do paklene i zaplašene zvonjave nekog tek potonulog, pusto samog, jedino na životu ostavljenog glasa koji bi da se čuje, da se odzove mukloj predsmrtnoj tišini. Koji bi da se sveti. Ne znam i ne umem da kažem u kolikim je razmerama Pavle Ugrinov, sada već i osvedočeni romansijer od atmosfere i novelista od eksperimenta, sačinjavao u sebi, u damarima svoje vazda neprerušene elegične darovitosti, onu ranu vokaciju grčevitog, naelektrisanog, jetkog stih, ali bih za račun bogatih preimućstava *Bačke zapevke* tako prisno voleo da je ta vokacija bila prisutna samo u njoj i samo za nju. Ekskluzivna lepota njena postala bi, tako, jedan bezmalo istorijski, premda nikako ne i muzealni, predmet našeg jubileja ovogodišnjeg. Jubileja u čije se koordinate darovita, inspirisana, vrela optužba Pavla Ugrinova uklapa tako spontano i tako čilo.

Posle dvadeset godina, ovi radovi, pisani povodom prvog preštampanja pesme, nalik su na govor jednog čitaoca koga smo nekada poznavali, reči mu prepoznavali, ali koji je, u biti, već daleko. Jedino je *Bačka zapevka* tu negde između nas, između nas dvojice koji se nadnosimo, na razdaljini od dve decenije, nad jednu te istu partituru.

Izuzetno je što se, u strukturi pesme Pavla Ugrinova, svi bitni rekviziti dotadašnjih lirskih ekspresija ovoga podneblja, na jednom imaju semantiku iznutra ozračenu, drukčiju, čini se: bitniju. I u toj poemi »podrhtava deram«, kao u stihovima ranog Miroslava Antića. I ovdje se, kao u negdašnjim stihovima Bogdana Čipčića, zelena ravnica pojavljuje kao horizont istine, zavičaja, bitisanja. I ovdje vodeni cvetovi, kao istovremeni naslov Jasne Melvinger, imaju značenja kratkovečnosti, jednostavnosti, neposrednog trajanja. Ali, u biti, u »poslednjem kolu svatovskom nad Tisom« Pavla Ugrinova, sve ima znamenite obrise prepoznavanja, odsjaj tamnog, svenulog ogledala smrti. »Tisa je odahnula mrtva«, saopštava se ovdje bez barokne raspricano- sti, stegnuto, sumorno. »Brat moj i sestra sada su tek doplovlili. Beli, iz bele Tise. Žuti, u žutom Dunavu, sa crnim pokošenim kosama.« — skandira se na ovim stranicama jetko, s mnogobrojnim optužbama u glasu. Strašila u ravnici, kasniji likovni motiv kompozicija Živojina Miškova, ovdje su poistovećeni s ljudima ravnice, obešenim, kao onđ Isaije koji, zastakljeno u stihu Pavla Ugrinova, visi o dermu. Uopšte, likovna postava ovih iskaza ne sumnjivo je obrazovana s tananim ukusom, ali i s nastojanjem

da se simbolično, za buduće naraštaje, saopšti intimna istina, koloplet saznanja koja ostaju. »Plovi raskinuta ogrlica ravnice, niska nizana na koncu riđem. Plove glave vezane, bez očiju...«, — piše Ugrinov, i pred tim saznanjima neminovno, danas, nailazi asocijacija na ritualni dolazak junaka *Zadatog života*, skelom, u Beograd, s kompletnim bremenom uspomena i ožiljaka. Ovdje, još, zvući stih Jovana Popovića, kao podsećanje, ali i kao dijalog: »Dunave, putniče moj«, ali se fenomenom oproštaja priklanjamo kao prvjoj i potonjoj nežnosti: »ravnico u šaci Dunava i Tise, oprosti što sam rekao zbogom!« Tepajuć Vojvodini, dozivajući je na razdaljini i posve izbliza kao ono negda Zarko Vasiljević, ponavljajući, kao lek od zaborava, intimnu lirsku geografiju: »O Vojvodino sa dnom ispod Dunava i Tise, oprosti što nisam s tobom!« Tako se *izbeglička tugovanka* ovog pesnika ispoljila pre svega kao pokušaj obnavljanja postojanosti vremena prošlih, proživljenih. Ali je, istovremeno, kao ono u patriotskim pesmama mladog Nazora, ali i Veljka Petrovića, panteizam ozračio, opet: iznutra, sve stihove bolne i neminovne: »Todor zvani Mrza čobanskom snagom drmusa dudove grane, zreli dudovi stado da nahrane. Ciganske pesme peva pijane.«

Pročitao sam, negde, kako se za stihove inspirisane ratom i revolucijom veli da su »svojevrsni memoari u stihovima«. Autora, a i povod ovog suda, sasvim sam zaboravio. Ali, u tom sudu, najednom je naišao školnički, prevaziđen i grdno pojednostavljen sud o tome da stihove *upotrebljavamo*, da je pesma tek manir. *Bačka zapevka* je, i u tom smislu, u kategoriji apsolutnih antimeoara. Tu valja i tragati za njenom izuzetno modernom rezonansom, za njenim napuklim, fragmentarnim, opet velimo: drukčijim glasom. Ali, takođe, u našim još uvek konformističko tradicionalnim lektirama, u svemu tome valja i tragati za razlozima još uvek nedovoljne poznatosti, da ne kažem popularnosti, ove poeme, od koje, s izuzetkom *Vojvodine* Miroslava Antića, dakako, *Rodoljubive pesme iz ptičje perspektive* Zarka Vasiljevića i, svakako, *Apoteoze* Miloša Crnjanskog, ne znam zavičajnije i dramatičnije određene rapsodije o ovom tlu na mom jeziku. Značajno je što geografski pojam ovih ostvarenja u punom smislu predstavlja tek povod, a najčešće i žestoko, dramatično odstupanje od sheme, od atlasa, od jeftinog toponomastičkog ukrasa. I ovdje je, uvek, reč o onome što Pavle Ugrinov zove »rzanje ravnice«.

PESMA ILI SAPUTNIK

Uobičajilo se da u književnosti koja se, na srpskohrvatskom jeziku, ispisuje u ovom podneblju Vojvodine, fenomen patriotske pesme bude identifikovan s davnim, rodoljubivim pokličima Veljka Petrovića, poglavito još u formuli poznatog Skerlićevog suda. I upravo stoga što je kategorija patriotske pesme, »za ovdašnje prilike«, kako podrugljivo reče jedan naš mladi kritičar, poistovećena s jednim trenutkom nacionalnog poleta, čitave kasnije decenije geneze pesničkog izraza, ovdje, nailazile su na maleni, a u svakom slučaju posve nedovoljan, kritički pohod. Spominjali su još, takođe u poznatoj formuli, ljudi koji pevaju posle rata, Miloš Crnjanski i Dušan Vasiljev, a potom, u poznatoj miopiji provincijskog pogleda i inferiornog kompleksa, kao da se nisu primećivali ni Zarko Vasiljević, ni Bogdan Čipčić, ni Jovan Popović, ni Miroslav Antić, ni Pavle Popović, ni Boško Petrović, ni Pavle Ugrinov, ni Vasko Popa, ni Aleksandar Tišma, ni Jasna Melvinger, ni Pero Zubac, ni Jovan Zivlak... Zna se tek jedino za prisustvo, stvarno, neminovno, te iste pesme koja je glasno kazivana, u verzalu ispisivana, tolikih naših posleratnih decenija. Ali, najčešće, o njoj pisano nije. Gde je esej o *Vojvodini* Miroslava Antića? Zar ovaj pesnik zaslužuje samo cinične odredbe o tobožnjem anahronizmu izraza? »Za ovdašnje prilike«, kako napominje naš mladi kolega, i to je više nego mnogo. Ignorisanje stvarnih vrednosti jednog podneblja svakako je elemenat u paradigmi dokazivanja vlastite inferiornosti. Kriteristika nije stvar, pa svakako ni u literaturi, ni posledica, svakako ni u umetnosti, nečega što je bukvalno presađeno, preuzeto, odozgo nakalamljeno, »za ovdašnje prilike«. Kriteriji su, najčešće, imanentni jednom književnom centru. I, pre svega, njegovom dinamizmu, i njegovoj otvorenosti. Pa kao što je, prema tananoj odredbi Miodraga Pavlovića, otvorenost jedan od uslova, a ne samo data, u razvoju jedne kulture, tako je isto i ta prituljenja, spora lojanica provincijske logike kompleksa niže vrednosti ne samo atribut uvredljivosti, nego i štetnosti. Pesma nije saputnik, ali svakad ume — u svojim valjanim trenucima — da postane svedok, i upravo stoga je čitava, a još neispisana stranica našeg književnog letopisa, s naznakama prelomnih tačaka u genezi našeg odnosa s temama iz narodnooslobodilačke borbe, obavezujuća, i mi joj se moramo vratiti kao opomeni vlastitosti. U knjizi *Život i priča* Jara Ribnikar, opisujući odlazak Ribnikarevih na oslobođenu tenitoriju, beleži i ovako: »Ta pesma pratila nas je kroz Srem, celim putem.« U parafrazi ovoga svedočanstva moglo bi se i te kako zaključiti kako nas je naša, »ovdašnja« patriotska pesma, decenijama već, pratila i kroz Srem, i kroz ratovanja, i kroz bogate godine koje su iza nas. Da li smo je stih i primećivali na način koji bi bio dostojan njenih čestih rezultata, i njenih velikih podsticaja? Ne zaboravimo, ta pesma nije tek međuvreme, prigodni program, termin u radio—emisijama na praznik, već ukupnost mnogobrojnih nastojanja, iskaz o postignutom, svedočanstvo o budućem, na čivici nepoznatog u prodoru sa saznanjem o oslobođenom čoveku, o smelosti.